

साहित्यकार केदार न्यौपानेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको
अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह नेपाली दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

पार्वती त्रिपाठी

पाटन संयुक्त क्याम्पस

नेपाली शिक्षण समिति

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

पाटनढोका, ललितपुर

२०६९

शोधनिर्देशक : सहप्रा.डा. विश्वनाथ भण्डारी

साहित्यकार केदार न्यौपानेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको
अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह नेपाली दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

पार्वती त्रिपाठी

रोल नं. १४/०६४

परीक्षा क्रमाङ्क : २२००५१

त्रि.वि दर्ता नं. ६-१-२२-३६१-९८

नेपाली शिक्षण समिति

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटनढोका, ललितपुर

२०६९

सिफारिस पत्र

श्री पार्वती त्रिपाठीले साहित्यकार केदार न्यौपानेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रको लेखन मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । त्रिपाठीले यस शोधकार्यको लेखन शोधविधिकै मान्यताअनुसार गर्नु भएको हुनाले उहाँको लेखनप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु । अतः यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रमसमक्ष सिफारिस गर्दछु

.....

डा. विश्वनाथ भण्डारी

शोधनिर्देशक

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

पाटन संयुक्त क्याम्पस, पाटनढोका

दिनाङ्क: २०६९/०४/२९

मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृति

त्रि.वि. पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रमअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँपत्रको आवश्यक परिपूर्तिका लागि श्री पार्वती त्रिपाठीले तयार पार्नु भएको साहित्यकार केदार न्यौपानेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रको मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

हस्ताक्षर

प्रा.डा. जगदीशचन्द्र भण्डारी

संयोजक

.....

स्नातकोत्तर कार्यक्रम

सहप्रा.डा. विश्वनाथ भण्डारी

शोधनिर्देशक

.....

स्नातकोत्तर कार्यक्रम

सहप्रा. केदार न्यौपाने

विभागीय प्रमुख

.....

नेपाली शिक्षण समिति

पाटन संयुक्त क्याम्पस

सहप्रा.डा. गोपीन्द्र पौडेल

बाह्यपरीक्षक

.....

दिनाङ्क: २०६९/०४/२४

कृतज्ञताज्ञापन

लगभग तीसको दशकदेखि साहित्यका विविध विधाहरूमा कलम चलाउँदै आउनु भएका साहित्यकार केदार न्यौपानेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन विषयक प्रस्तुत शोधपत्र मैले मेरा आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक डा. विश्वनाथ भण्डारीज्यूको स्नेहमय प्रत्यक्ष एवम् कुशल निर्देशनमा तयार गरेकी हुँ । आफ्नो कार्य व्यस्तताका बावजुद पनि अमूल्य समय दिई सम्बन्धित विषयमा शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा मलाई आइपरेका कैयौं समस्या, बाधा, अड्चनसँग सामना गर्ने प्रेरणा र हौसला प्रदान गर्नु हुने आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक डा. विश्वनाथ भण्डारीज्यूप्रति सर्वप्रथम म अन्तरहृदयदेखि नै हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसैगरी मलाई यस अनुसन्धानमा विशेष हौसाला प्रदान गर्नु हुने नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रमका संयोजक प्रा.डा. जगदीशचन्द्र भण्डारीज्यूलाई हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका क्रममा कुनै कुराको बोझ नमानी आफ्ना महत्वपूर्ण कुराहरूलाई थाँती राख्दै सम्पूर्ण कुराको जानकारी गराएर प्रश्नावलीको उत्तर दिएर, विभिन्न पुस्तक, पत्रपत्रिका एवम् सम्पूर्ण आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराएर अमूल्य सहयोग गर्नु भएकामा श्रेय शोधनायक साहित्यकार केदार न्यौपाने एवम् उहाँकी धर्मपत्नी सरिता न्यौपानेप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । उहाँजस्तो बहुआयामिक प्रतिभा भएका व्यक्तिको समाज र राष्ट्रलाई खाँचो छ, तसर्थ उहाँको उत्तरोत्तर उन्नति, प्रगतिका साथै उहाँको साहित्यिक लेखन कार्यले निरन्तरता पाएर अझ विशिष्ट स्थान ओगट्न सफल होस् भनी हृदयदेखि नै कामना गर्दछु ।

शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा आवश्यकीय सत्य तथ्य सामग्री एवम् केदार न्यौपानेका सम्बन्धमा जानेबुझेका कुराहरू प्रश्नावली मार्फत् जानकारी दिनु हुने श्रेय साहित्यकार डा. तुलसीप्रसाद भट्टराई, प्रा. डा. कृष्णप्रसाद दाहाल, डा. विष्णु राई, महेश प्रसाई, सीताराम अधिकारीप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधकार्यको निम्ति स्वीकृति प्रदान गरी शोधकार्य गर्न सुवर्ण अवसर प्रदान गर्नु हुने पाटन संयुक्त क्याम्पस, स्नातकोत्तर कार्यक्रम अनुसन्धान समितिप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

मलाई यस धर्तीमा जन्म दिएर मेरो उचित स्याहार सुसार गर्दै शिक्षादीक्षामा आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चने आदरणीय पिता रोजप्रसाद त्रिपाठी एवम् माता

सुभद्रा त्रिपाठीप्रति म आजीवन ऋणी छु । आफ्ना जीवनका कठिन र जटिल परिस्थिति एवम् आफ्नो कामका व्यस्तताका बाबजुद पनि सम्पूर्ण जिम्मेवारी वहन गरी मेरो शिक्षामा अमूल्य प्रेरणा र हौसला दिने श्रीमान् गीताराम घिमिरेको योगदानप्रति म आजीवन ऋणी छु । साथै मेरी सानी (४ वर्ष) छोरी जेनिसा घिमिरे प्रति पनि म स्नेह व्यक्त गर्दछु ।

मेरो अध्ययनलाई प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष सहयोग गर्ने सासु-मिश्राकुमारी घिमिरे र ससुरा लेखनाथ घिमिरेप्रति पनि म आभारी छु साथै पारिवारिक सदस्य एवम् शुभचिन्तकप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्नको लागि समय दिएर शुद्धसँग टङ्कन गरीदिनु हुने हिमाल जि.सीं प्रति पनि म आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा, यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रम समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

पार्वती त्रिपाठी
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
पाटन संयुक्त क्याम्पस
पाटनढोका, ललितपुर

विषयसूची

	पृष्ठ संख्या
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञताज्ञापन	ग
सङ्क्षेपीकृत शब्दावली	ड

अध्याय-एक

परिचय

१.१	विषय परिचय	१
१.२	समस्या कथन	३
१.३	शोधको उद्देश्य	३
१.४	पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५	शोधको औचित्य र महत्व	६
१.६	शोधको सीमाङ्कन	६
१.७	सामग्री सङ्कलन र शोधविधि	६
१.८	शोधपत्रको रूपरेखा	६

अध्याय-दुई

साहित्यकार केदार न्यौपानेको जीवनीको अध्ययन

२.१	पृष्ठभूमि	७
२.२	जन्म र जन्मस्थान	७
२.३	पुख्यौली	८
२.४	बाल्यकाल	८
२.५	शिक्षा-दीक्षा	१०
२.५.१	लेखन यात्रा तथा प्रेरणा र प्रभाव	१०

२.६	दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति	११
२.७	आर्थिक अवस्था	१२
२.८	पेशागत संलग्नता	१३
२.९	रुचि र स्वभाव	१४
२.१०	साहित्यिक लेखन	१५
२.११	जीवनदर्शन, विश्वास र मान्यता	१५
२.१२	लेख आरम्भ	१६
२.१२.१	प्रकाशित पुस्तककार कृति तथा गीति एल्बमहरूको सूची	१७
२.१२.२	भ्रमण	१८
२.१२.३	मान-सम्मान तथा पुरस्कारहरू	१८
२.१२.४	जीवनका अविस्मरणीय क्षण	१९
२.१३	प्रशासनिक-सामाजिक सङ्घ संस्थाहरूमा संलग्नता	१९
२.१४	अन्तर्राष्ट्रिय/क्षेत्रीय तालिम कार्यशालाहरूमा सहभागिता	२०
२.१५	वैचारिक निष्ठा	२०
२.१६	निष्कर्ष	२१

अध्याय-तीन

साहित्यकार केदार न्यौपानेको व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१	परिचय	२३
३.२	साहित्यकार केदार न्यौपानेको बाह्य व्यक्तित्व	२४
३.३	साहित्यकार केदार न्यौपानेको व्यक्तित्वका विविध आयामहरू	२५
३.३.१	साहित्यिक व्यक्तित्व	२५
३.३.२	कवि व्यक्तित्व	२६
३.३.३	गीतकार व्यक्तित्व	२६
३.४	साहित्येतर व्यक्तित्व	२७
	आन्तरिक व्यक्तित्व	
	बाह्य व्यक्तित्व	

३.४.१	सामाजिक व्यक्तित्व	२८
३.४.२	धार्मिक तथा सांस्कृतिक व्यक्तित्व	२९
३.४.३	राजनीतिक व्यक्तित्व	३०
३.४.४	बहुभाषी व्यक्तित्व	३१
३.४.५	जागिरे व्यक्तित्व	३१
३.४.६	प्रेरक व्यक्तित्व	३२
३.४.७	सम्पादक व्यक्तित्व	३२
३.४.८	स्तम्भकार व्यक्तित्व	३२
३.५	निष्कर्ष	३३

अध्याय-चार

साहित्यकार केदार न्यौपानेको कृतित्वको अध्ययन

४.१	साहित्यकार केदार न्यौपानेको लेखन यात्राको चरण विभाजन	३४
	(क) आभ्यासिक चरण (वि.सं. २०२०-२०२३)	३५
	(ख) प्रथम चरण (वि.सं. २०२३-२०३६)	३५
	(ग) द्वितीय चरण (वि.सं. २०३६-२०६२)	३६
	(घ) तृतीय चरण (वि.सं. २०६२ देखिहालसम्म)	३६
४.१.१	चरण विभाजनको औचित्य र आधार	३८
४.२	'चिरन्तन' कविता सङ्ग्रहका कविताहरूको अध्ययन	३८
४.३	सपना देख्नेहरूका लागि (कविता सङ्ग्रह, २०६४) को अध्ययन	६४
४.४	हिउँको छायामुनि (गीति सङ्ग्रह, २०६४) कविता सङ्ग्रहको अध्ययन	६६
४.५	निष्कर्ष	६८

अध्याय-पाँच

साहित्यकार केदार न्यौपानेको काव्य प्रवृत्ति र प्राप्ति

५.१	केदार न्यौपानेका काव्य प्रवृत्तिहरू	७०

५.१.१	विद्रोहीचेत	७०
५.१.२	मानवतावादी स्वर	७१
५.१.३	यथार्थताको अनुभूति	७२
५.१.४	उत्तरआधुनिकता	७२
५.१.५	सामाजिक सांस्कृतिक अन्याय अत्याचार तथा विकृति विसङ्गतिप्रति विद्रोह	७२
५.१.६	जीवनवादी चेत	७३
५.१.७	आशावादी सोच	७३
५.१.८	प्रकृति चित्रण	७४
५.१.९	प्रणय चेतना	७५
५.१.१०	व्यङ्ग्यात्मक प्रस्तुति	७६
५.१.११	राष्ट्रप्रेम/देशप्रेम	७६
५.१.१२	आत्मपीडा	७७
५.१.१३	आध्यात्मिक चेत	७८
५.१.१४	स्वच्छन्दतावाद	७८
५.२	साहित्यकार केदार न्यौपानेका काव्यगत प्राप्ति	७९
५.३	केदार न्यौपानेको समग्र कृतिगत प्राप्ति	८१
५.४	निष्कर्ष	८७

अध्याय-छ

उपसंहार

सन्दर्भग्रन्थ सूची

परिशिष्ट

८९

९३

९५-११५

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

अ.प्र.	=	अप्रकाशित
आई.ए .	=	इन्टरमेडियट अफ आर्टस
उ.मा.वि.	=	उच्च माध्यमिक विद्यालय
ए.स.	=	एघारौं संस्करण
एम.ए.	=	मास्टर अफ आर्टस
एस.एल.सी.	=	स्कूल लिभिङ्ग सर्टिफिकेट
क्र.स.	=	क्रमसंख्या
गा.वि.स.	=	गाउँ विकास समिति
चौ.स.	=	चौबिसौं संस्करण
डा.	=	डाक्टर
त्रि.वि.	=	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	=	दोस्रो संस्करण
नं.	=	नम्बर
पं.	=	पण्डित
प्र.अ.	=	प्रधानाध्यापक
पृ.	=	पृष्ठ
प्रा.	=	प्राचार्य/प्राध्यापक
प्रा.डा.	=	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.वि.	=	प्राथमिक विद्यालय
वि.ए.	=	व्याचलर अफ आर्टस
मा.वि.	=	माध्यमिक विद्यालय
ल.पु.	=	ललितपुर
वि.सं.	=	विक्रम संवत्
स्व.	=	स्वर्गीय
सं.	=	संस्करण
सहप्रा.डा.	=	सह-प्राध्यापक डाक्टर
सन्	=	इस्वी संवत्